

ЧОЛОВІЧИЙ ІМЕННИК БАЙОК ЛЕОНІДА ГЛІБОВА

У статті здійснено денотатно-номінативний аналіз та охарактеризовано стилістично-виражальні можливості антропонімів-масонімів байкарської спадщини Л. Глібова, зроблено спробу простежити семантику твірних основ та конотативне значення відповідних антропонімів.

Ключові слова: антропонім, масонім, прізвище, прізвисько, антропоформула, денотат, конотація.

The article denotatno-nominative analysis and characteristic style, expressiveness anthroponyms-masonimiv baykarskoyi heritage L. Glebova, an attempt to trace the semantic foundations of generators and connotative meanings relevant anthroponyms.

Key words: *anthroponym, Freemasons, name, nickname, antropoformula, denoted, connotation*

Світ онімів – насамперед імен людей і географічних назв (антропонімів і топонімів) – настільки місткий і значущий для суспільства, що будь-хто, дотичний до цього світу, не може пройти повз його сутність, не звернувши уваги на зовнішню форму найменування та її внутрішнє наповнення. Занурюючись у цей світ, дослідники намагаються його осмислити якнайглибше. Діапазон проблематики робіт з ономастики дуже широкий: суть власного імені, його мовний статус, виникнення імен, їх функціонування в суспільстві, містичний зв'язок імені й характеру, долі, імені й місцевості, тобто імені й ареалу, в якому воно зародилося, розвинулося, вживалося.

Власне ім'я як елемент класу мовних одиниць вже давно є об'єктом вивчення лінгвістів. Особливої уваги на сьогодні удостоїлися оніми у художній літературі. Спостереження за напрямками й аспектами досліджень сучасної літературно-художньої ономастики дають підстави стверджувати, що дедалі більше розширюються джерела для наукового пошуку, об'єктом дослідження стають різні літературні жанри й роди (Галич В. М., Климчук О. В., Кравченко Е. О., Кравчук А. М., Селіверстова Л. І., Соколова А. В., Попович Н. Ф. та ін.), широкі й вузькі контексти – епічні твори, драматургія, поезія, народна творчість, паремії тощо. Актуальність теми нашого дослідження зумовлена насамперед відсутністю інтересу до природи власного імені та його виражальних можливостей у художньому тексті байки – досить специфічного жанру літератури, де кожне слово взагалі, а пропріальна одинця зокрема, має мінливу змістову інформацію, несе суттєве, відмінне конотативне навантаження, аніж та сама лексема в будь-якому іншому контексті.

Об'єктом нашої уваги стали імена осіб чоловічої статі у байкарській спадщині Леоніда Глібова – одного з найвидатніших митців у жанрі української байки. У роботі маємо на меті простежити семантику і структуру антропонімів, які методом суцільної вибірки було вилучено з байок Л. Глібова, вміщених у повному зібранні творів автора [1, с. 29–209]. Методологічну основу дослідження склали теоретичні погляди Л. О. Белея, Л. М. Гукової, В. М. Калінкіна, Ю. О. Карпенка, Є. С. Отіна, Н. В. Подольської, О. В. Суперанської, М. М. Торчинського та інших учених, а також досвід дослідження власних імен художніх творів, накопичений у сучасній лінгвістиці.

Структура і семантика антропонімікону взагалі і байок Л. Глібова зокрема досить різноманітна. Передусім тут виокремлюють особові імена – персональні найменування людини, на відміну від прізвища, прізвиська, імені по батькові: *Гордій, Дем'ян, Охрім*

Панас, Севастян, Хома, Клим, Галя, Мотря тощо. Услід за Н. В. Подольською [4], М. М. Торчинським [6; 7] ми виділяємо антропоніми як власні назви, які може мати людина, розглядаючи в їх складі менші структурні групи: *масоніми* – власні чоловічі імена, *феміноніми* – жіночі власні імена, *прізвища, прізвиськові* найменування. Структурна характеристика онімів ґрунтується на поглядах О. В. Суперанської [5], М. М. Торчинського [6; 7] і передбачає розмежування однокомпонентних, двокомпонентних і багатокомпонентних антропоформул.

Спостереження за частотністю вживання окремих антропонімів у текстах байок та в їх заголовках дає можливість виділити найбільш характерні для творів Л. Глібова особові імена – масоніми та дослідити їх структуру, мотивацію, простежити функціонально-стилістичне навантаження. Ядерним компонентом в семантиці всіх антропонімів є, безумовно, денотатна номінація, але вони мають тенденцію під впливом контексту набувати різних конотацій. Конотативні антропоніми яскраво відбивають можливості власних назв впливати на того, хто сприймає інформацію.

Своєрідним лідером у складі чоловічого іменника байкарської спадщини Л. Глібова стало особове ім'я *Дем'ян* – грецького походження, яке, можливо, утворилося від „*дамазо*” – „*приборкую*”, „*підкоряю*” (антроповаріанти – *Дем'яночко, Дем'янонько, Дем'яночко, Демко, Демчик* [11]). У Л. Глібова зустрічаємо лише однокомпонентний антроповаріант *Дем'ян*: „*Прийшов він раз обідать до Дем'яна...*” (211)¹; „*Ну, так навідайсь до Дем'яна...*” (31). Контекстне вживання масоніма *Дем'ян* у Л. Глібова вказує на людину надто вперту, надокучливу, яка домагається, щоб усе було так, як вона хоче: „*Схопився Клим і дременує із хати, І у Дем'яна годі гостювати*” (212). Цікаво, що подекуди у текстах байок простежується, що носій цього імені дійсно ніби приборкує, підкорює, принаймні, намагається досягти бажаного.

Поширеним серед масонімів байкарської спадщини Л. Глібова стало чоловіче особове ім'я *Клим* (антроповаріанти *Климентій, Клим, Климок, Климусь, Климко*). Етимологічний словник української мови виводить цю форму імені від *Климент* – з латинського *clemens, clementis* – „м'який”, „погожий”, „ніжний” [2, т. 2, с. 460]. У Л. Глібова зустрічаємо лише антроповаріант *Клим*: „*Жив-поживав козак заможний Клим...*” (134), „*Тут обізвався до його Клим...*” (47). Зауважимо, що майже в кожному випадку вживання антропоніма *Клим* у текстах байок можна спостерегти відповідність до лінгвопсихологічного портрета імені „м'який, милостивий, прихильний”, що, власне, перегукується зі значенням, поданим в Етимологічному словнику української мови [2, т. 2, с. 460].

Не менш популярним за вживаністю чоловічим особовим іменем у байках Л. Глібова є масонім *Гордій* (форми імені *Гордійко, Гордієнько, Гордієнко*). Це ім'я, можливо, походить від грецького імені *Горгій*, що означає „грізний, швидкий”. За іншою версією, ім'я походить від міфічного засновника фригійського царства Гордія (*Gordias*), що (за легендою) зав'язав складний вузол, який розрубав мечем Олександр Македонський [9]. У Л. Глібова зустрічаємо лише антроповаріант *Гордій* у байках: „*Ясла*”, „*Диковина*”. Контекстне вживання масоніма *Гордій* часто вказує на розумного, досвідченого, можливо, хитрого чоловіка: „*Гордій умів на світі жити...*” (117), „*Диковина! – Гордій мовляє, – Чого на світі не буває!*” (118); на людину, яка вміє розпізнати і брехню, і навіть перебрехати іншого брехуна: „*Найглибше під містком, сажнів у два води, – Сказав Гордій, – а далі хоч бреди...*” (119). Цікаво, що практично не засвідчено вживання антропоніма *Гордій* у текстах байок відповідно до лінгвопсихологічного портрета імені „грізний, швидкий”. *Гордія* у байках Л. Глібова ми не можемо назвати „грізним”, хіба що на брехню „швидким”: він не розгубився, вислухавши брехню Севастяна, а навпаки, дуже швидко вигадав для нього свою брехню: „*Ото ж то й то! – плете Гордій, – Місточок неабиякий!*” (118).

Ім'я *Севастян* (антроповаріанти *Севастіан, Себастьян, Себастьян*) походить від грецького слова „*sebastianos*” – „присвячений”, „священний”, „вельмишановний” [9]; воно

принесено в нашу культуру християнством з Візантії. Етимологія імені говорить про те, що його носій уже з народження відзначений долею, що оберігає його протягом життя. Севастян має гострий розум, домагається успіхів практично у всіх сферах діяльності. Його поважають друзі й люблять жінки, але в той же час він залишається постійно вдячним долі за всі дарунки [9]. У Л. Глібова зустрічаємо лише однокомпонентний онім **Севастян**: “*Два чоловіки із селян – Гордій та Севастян*” (117). Цей антропонім вживається у байці “*Дивина*” на позначення брехуна, вигадливого чоловіка: “*Брехню, як бачте, добре чеше Мій Севастян*” (119). **Севастян** у байці зображений далеко не “священним”, не “вельмишановним”, авторський вибір саме цього антропоніма міг бути спричинений і вимогами рими – римується зі словом “городян”.

Масонім **Кіндрат**, який зустрічаємо в декількох творах, має грецьке походження, відомий у мовленні з такими антроповаріантами, як **Кондрад**, **Кіндратко**, **Кіндратонько**, **Кіндратик**, **Кіндратичок**, **Кіндрась** [11]. У Л. Глібова зустрічаємо лише однокомпонентний антроповаріант **Кіндрат** у байках “*Проходжі та Собаки*” (47), “*Два Кума*” (64), “*Цікавий*” (82). У контекстах цей антропонім вказує на особу чоловічої статі, тобто реалізує своє денотатно-номінативне значення: “*Глядить – щось їде по дорозі... Коли зближається – аж то Кіндрат*”. Але в окремих випадках конотації продиктовані умовами контексту: “*Таких Кіндратів бачив я, – Уміють добре прибрехати...*” (82). Окрім того, і рима тут відіграє не останню роль у виборі імені героя: **Кіндрат//сват**, **Кіндрате//пане-брате** (81–82).

Масонім **Охрім** у байці “*Охримова Свита*” навіть винесений у її заголовок. Це давньоєврейське ім’я; *Ephraim* – назва одного з давньоізраїльських племен і дослівно означає “плідний” [8]. Інші форми імені (**Охрімко**, **Охрімонько**, **Охрімочко**, **Єфрем**) в аналізованих текстах не зафіксовані. У Л. Глібова зустрічаємо лише антроповаріант **Охрім**. Цей антропонім присвоєно чоловікові не надто розумному, що підкреслено означенням “дурний”: “*Дурний Охрім ...*” (62); з його безпорадності і обмеженості сміються і глузують: “*Розсердився Охрім, що з його так глузують*” (62); але він досить високої думки про себе: “*І ходить мій Охрім, неначе та проява, Та й думає: “Ось я-то молодець...”*” (63).

Для персонажа байки “*Мірошник*” Л. Глібов вибрав масонім **Хома**. Це ім’я походить від давньоєврейського слова „*хаом*” – близнюк [9]. Відомі форми імені: **Хомко**, **Хомонько**, **Хомочко**, **Хомцьо**, **Хомусь**, **Хомка**, **Хомик**; **Тома**, **Томко**, **Томусь**, **Томуньо** [8]. У Л. Глібова зустрічаємо лише один антроповаріант **Хома**: “*Мірошник той Хомою звався...*” (39). Персонаж з іменем **Хома** в байці “*Мірошник*” має пряму емоційно-оцінну характеристику „дурний”: “*З Хоми сміються добрі люде... Дурний ти, Хомо, чоловік!*” (39), в іншому випадку ця характеристика вгадується з контексту: “*Ой Хомо, Хомо, схаменись!*” [39]. **Хома** зображується у цій байці недбалим, ледачкуватим, недолугим, безпечним: “*Хоми й за вухом не свербить*” (39), а мораль байки вказує і на те, що Хома – тип панка безпечного, злого, безуспішного. Психологічний портрет імені **Хома** частково збігається у визначенні “неквапливий”, але ця неквапливість не додає героєві позитиву. Дійсно, **Хома** не квапиться з висновками (не поспішає загатити греблю). “*Може, так, а може, і не так. Сім разів відміряй. Квапливість же хороша лише при лові бліх*”, – приблизно за таким принципом будуються спокійні міркування Хоми [8].

У байці “*Пеня*” ми зустрічаємо масонім **Оверко** (антроповаріанти **Оверонько**, **Оверочко**, **Овер’янка**; **Аверко**, **Авер’янка** [12]). Це латинське ім’я, можливо, походить від *averto* – “жену”, “змушую до втечі”. У Л. Глібова зустрічаємо лише два антроповаріанти **Оверко** та **Оверочко**: “*Оверко думає...*”, “*А що се ти, Оверочку, готуєш?*” (135). Контекстне вживання масоніма **Оверко** у Л. Глібова вказує на бідного чоловіка, наймита: “*Оверко, наймит ...*” (134); Оверко вирішив хоч раз для себе схитрувати: “*Млин меле, стукотить, Оверко думає: “Не треба і вечери*” (135); але його застукав хазяїн: “*А що се ти, Оверочку, готуєш?..*” (135). Ім’я **Оверко** містить значення “жену”, “змушую до втечі”

[11], але тільки не **Оверко** всіх жене, а його ганяють, як наймита, який працює тільки для того, щоб було що їсти.

Вживані у байках Л. Глібова й інші антропоніми: **Тарас, Панас, Влас, Мартин**. Ці імена зустрічаються в окремих байках, але кожне з них виконує і номінативну функцію, і містить певний ступінь алегоричності, яка притаманна кожній байці як жанрові. **Тарас** у байці “*Вівчар*” зображений як простий, але хитрий і нечесний чоловік: “*Був на селі Вівчар Тарас...*” (78); задумав він одного разу обдурити пана: “*...є в болоті Вовк, І на лихо йому, хапає овечок...*”, але, як з’ясувалося, сам був тим крадієм: “*На Вовка тільки поговор, А овечок Тарас хапає!*” (78). Взагалі, **Тарас** – це ім’я грецького походження: “*тарассо*” – “бентежу, турбую” (буквально: “бунтівник”). Контекст байки вказує, що вівчар Тарас недаремно має лінгвопсихологічний портрет того, хто тривожить, хвилює: він збентежив, злякав усю громаду звісткою про нахабного вовка, але цей “бунтівник” збурюється з корисливих міркувань.

Носії імені **Панас** (з грецької *athanasia* – “безсмертя” [10]) мають бути особами неконфліктними й добрими. У байці Л. Глібова “*Дереvence*” зустрічаємо антроповаріант **Панас**. Герой байки справді мирний і добрий, аж занадто: “*Іде Панас, не розглядає, Міркуючи про щось...*” (111), вислухавши прохання Деревця, **Панас**, не замислюючись, вирубує старий міцний ліс, завдаючи тим самим непоправної шкоди, але **Панас** тут – добрий і слухняний виконавець чиєїсь немудрої волі, що не робить йому честі.

Антропонім **Влас** грецького походження; від *blaisos* – “скривлений назовні”, “кривоногий”; “простий”, “грубий” [12]. **Влас** зазвичай людина з характером, він працелюбний, наполегливий і незалежний [8]. Але в байці “*Цікавий*” цей антропонім майже не має експресивних нашарувань, це просто особа-носій імені: “*Мій Влас полуднювати сів...*” [81], “*Здоров, Кіндрате! – Влас гукає...*” [81]. Лише в одному випадку частково підтверджено лінгвопсихологічний портрет імені “працелюбний”: “*Раз край дороги, Влас копиці волочив. Вродило сіно – весело й робилось...*” (81).

Цікавим з видається антропонім **Мартин** – ім’я латинського походження: *martius* – присвійний прикметник до Mars – “присвячений Марсові” (буквально: “войовничий”) [11]. У контексті ми зустрічаємо двокомпонентну антропоформулу **Малпенко Мартин** (“*Зійшлися в гаю ... Всесвітній пасічник-ласун... Та передражник Малпенко Мартин*” (131)). Це персонаж із байки “*Музики*” – один з чотирьох музик, свого роду ініціатор створення оркестру. Але тут одразу спадає на думку байка І. Крилова “*Квартет*” [3, с. 76–77], де персонажі – винятково тварини (Цап, Ведмідь, Осел і Мавпа), і таким самим “активним організатором квартету” є Мавпа. Отож, прізвище чи прізвисько **Малпенко** – від “*малпа*” (субституція від “*мавпа*”), а **Мартин**, на нашу думку, – калька з російського слова “*мартинка*”. Таким чином Л. Глібов, запозичивши сюжет, по-своєму алегоризує персонажів, наближуючи їхні характеристики до типів окремих людей, і заодно вносить національний колорит у відомий вже сюжет байки І. Крилова.

Поодинокі використовуює Л. Глібов масоніми **Кирило, Трохим** та **Василь**. Антропонім **Кирило** (з грецької – “пан, володар,”) вживається тільки у такому варіанті або ще складає двокомпонентну антропоформулу з прізвищем **Яловець**. Яловець (ялівець) – це рід вічнозелених деревних рослин родини кипарисових. Значення антропоніма **Кирило** у байці “*Ясла*” простежується з різними характеристиками. Так, про щасливого господаря з повним гаманцем йдеться у рядках: “*Був на селі козак Кирило Яловець, Щасливий, дякуючи долі...*” (219). Та хоч Кирило і багатий, але немудрий чоловік: “*От заходився раз Кирило мій Плести у хаті ясла...*” (219). Тому-то і повчає нас байкар: “*Роби розумно, кажуть люди, Не так, як робить Яловець*” (220).

Антропоніми **Трохим** та **Василь** у байках “*Два кума*” і “*Вовк та Кіт*” взагалі не мають експресивних нашарувань, це просто особи-носії імені: “*Біжи ж, аж ген живе Трохим!*” (32), “*Дурні!*” – *озвався до них Трохим...*” (64), “*Ох, братіку! – Василь завив*” (64). Хоча в контексті байки варто зауважити, що ці особи – носії імен **Василь, Трохим** – персонажі, які допомагають в авторській задумці чи висміювати певні риси, чи типізувати

якісь характери, чи просто послужити певною засторогою від неправильних вчинків або й узагалі способу життя. **Василь** – простий чолов'яга, знайомий багатьом: “Здоров, **Василію, пане-брате!**” (64), а ще полюбить він горілочку випити: “У **Василя** все погоріло... Горілочку не треба вельми пити” (65). Принаймні, свого лінгвопсихологічного визначення (**Василь** – з грецької “цар” [11]) цей персонаж ніде у проаналізованих текстах не підтвердив.

У байках “*Вовк та Кіт*”, “*Цікавий*”, “*Сила*”, “*Перли і Свині*” використано автором масоніми **Степан, Данило, Северин, Микола** (останній має прикладкову структуру, вказуючи на рід занять особи – писар). Конотаційні семи простежуються в контексті і чітко виражені означеннями: **Степан** – добрий чоловік: “*Проси мерщій Степана, Він добрий чоловік*” (31). У дволексемному прикладковому антропонімі **Микола-писар** друга частинка “писар” вказує на рід заняття **Миколи**: “*З ним їздив і Микола-писар...*” (82). Масонім **Данило** вживається разом із прізвиськом **Сліпченко**, що, можливо, вказує на те, що у нього не все гаразд було із зором: “*А от і проминув ти Сліпченка Данила!*” (181). І останній антропонім **Северин** не має жодних експресивних нашарувань, він просто вказує на особу, носія імені: “*Гляди! – озвався через тин, Кум Северин* (204), проте забезпечує риму (*тин//Северин*).

Крім власне антропонімів, для найменування осіб чоловічої статі досить багато знаходимо у байках Л. Глібова персонімії, які в умовах специфіки тексту байки є і узагальненими іменами, і алегорією водночас. Ці одиниці в основному характеризують професійну та господарську діяльність людини (**Мірошник, Співаки, Вівчар, Гусятник**) або вказують на вік (**Хлопчик, Хлоп'я, Дід, Дідок, Дідусик**), спорідненість (**Кум**) тощо. Але мотивація, значення, особливості використання таких пропріативів – це перспективний матеріал для подальших студій над складом, структурою, специфікою функціонування онімної лексики в байках Л. Глібова.

Отже, на основі спостережень над антропонімією байкарської спадщини Л. Глібова можемо стверджувати, що конотативне значення антропонімів у текстах байок актуалізує свій семантико-стилістичний компонент через контекст, де простежуються певні асоціативні чи семантичні зв'язки, основані на денотатних і референтних значеннях. Антропоніми з актуальним прагматичним потенціалом в широких і вузьких контекстах містять оцінно-експресивні конотативні компоненти, утримуючи свою сугестивність в мінімальних контекстах. За допомогою антропонімів автор може передати своє бачення персонажа, а також емоційно-оцінне ставлення до дійсності. Літературна антропонімія Л. Глібова є образотворчою, індивідуалізуючою, оцінною, психологічно вмотивованою, інформативною та асоціативною. Переважно це сільський реальний антропонімікон, у якому і контекстуальні номінації уяскравлюють персонажів, надаючи їм реальної достовірності та максимальної виразності.

ПРИМІТКИ

¹Для зручності і стислості тут і далі цитуємо за: Леонід Глібов // Твори у двох томах. – К.: Наукова думка, 1974. – Том 1. – С. 29 – 209., вказуючи в круглих дужках лише сторінку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глібов Леонід // Твори у двох томах / Л. Глібов. – К.: Наукова думка, 1974. – Т. 2. – 511 с.
2. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1982 – 2003. – Т. 1–4.
3. Крылов И. А. Сочинения в двух томах / И. А. Крылов. – М.: Правда, 1984. – Т. 2. – Басни. – 511 с.
4. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
5. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М.: Наука, 1973. – 365 с.

6. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький: Авіст, 2008. – 548 с.
7. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови. Частина 2. Функціонування власних назв: монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький: ХНУ, 2009. – 374 с.
8. <http://secretofname.info>
9. <http://sjogodni.org.ua>
10. <http://symbolword.info>
11. <http://www.sviato.in.ua/p4.php>
12. <http://www.roditeli.ua>